

Hermeneus

93 | 20
03 | 21

TIJDSCHRIFT
VOOR ANTIEKE
CULTUUR

Zuipschuiten en
drinkebroers

Een onderaards
paradijs

Inhoud

4

12

18

26

26

56

36

p4—

Anke Van Haudenhuyse
Zuipschuiten en drinkebroers. Martialis over drankgebruik in de oudheid

p12—

Jona Lendering
Hermeneutische cirkels en horizons. Hoe de bioarcheologie de klassieken verandert (deel 4)

p18—

Suzanne van de Liefvoort
Een onderaards paradijs. De tuinschildering uit de villa van Livia in Prima Porta

p26—

Aron Ouwerkerk
Kom terug, mon chou! Een Neolatijnse heldinnenbrief van Elisabeth Hoofman ontdekt

p34—

Erik-Jan Dros
Homerusprijs 2021

p36—

Lara Dutry
Troje en de Troubles: de Ilias in Noord-Ierland

p48—

Rudi van der Paardt, Jef Ector en Omert J. Schrier
Klassieke motieven in de moderne Nederlandstalige letterkunde.

p56—

Mieke de Vos
Archilochus en de dochters van Lycambes: hellenistische epigrammendichters en de vrouwelijke stem

verder

16 *Uitgelicht*
44 *Musea*
62 *Boeken*
68 *Auteurs*

Omslag
De vrouwelijke dichters Sappho en Erinna in een tuin in Mytilene, Lesbos, Simeon Solomon, 1864. Tate Britain, Londen. Foto: Tate Britain.

Woord vooraf

In deze aflevering van *Hermeneus* onderzoekt **Anke Van Haudenhuyse** het thema dronkenschap in het werk van Martialis. Wijn werd door Romeinen veel gedronken, maar welk beeld schetst de epigrammendichter van overmatig drankgebruik? Dat blijkt voor mannen en vrouwen net iets anders te liggen.

In zijn vierde aflevering van de reeks 'Hoe de bioarcheologie de klassieken verandert' legt **Jona Lendering** uit hoe inzicht in hoge mobiliteit van mensen en ideeën in de oudheid onderzoekers nu vraagt om nieuwe zoekstrategieën te bedenken voor het scheiden van zin en onzin.

Suzanne van de Liefvoort neemt u mee naar een ondergrondse kamer van keizer Augustus' echtgenote Livia. Haar villa in Prima Porta bevat een weelderig beschilderd privévertrek met tuinschilderingen.

Iedereen kent Vondel, niemand kent Elisabeth Hoofman. De traditionele canon van de historische letterkunde daagt uit verder te kijken. **Aron Ouwerkerk** doet dat in een bijdrage over de vroegmoderne dichteres Hoofman. Ze beheerste zelfs het Latijn en vond inspiratie in het ovidiaanse genre van de heldinnenbrieven.

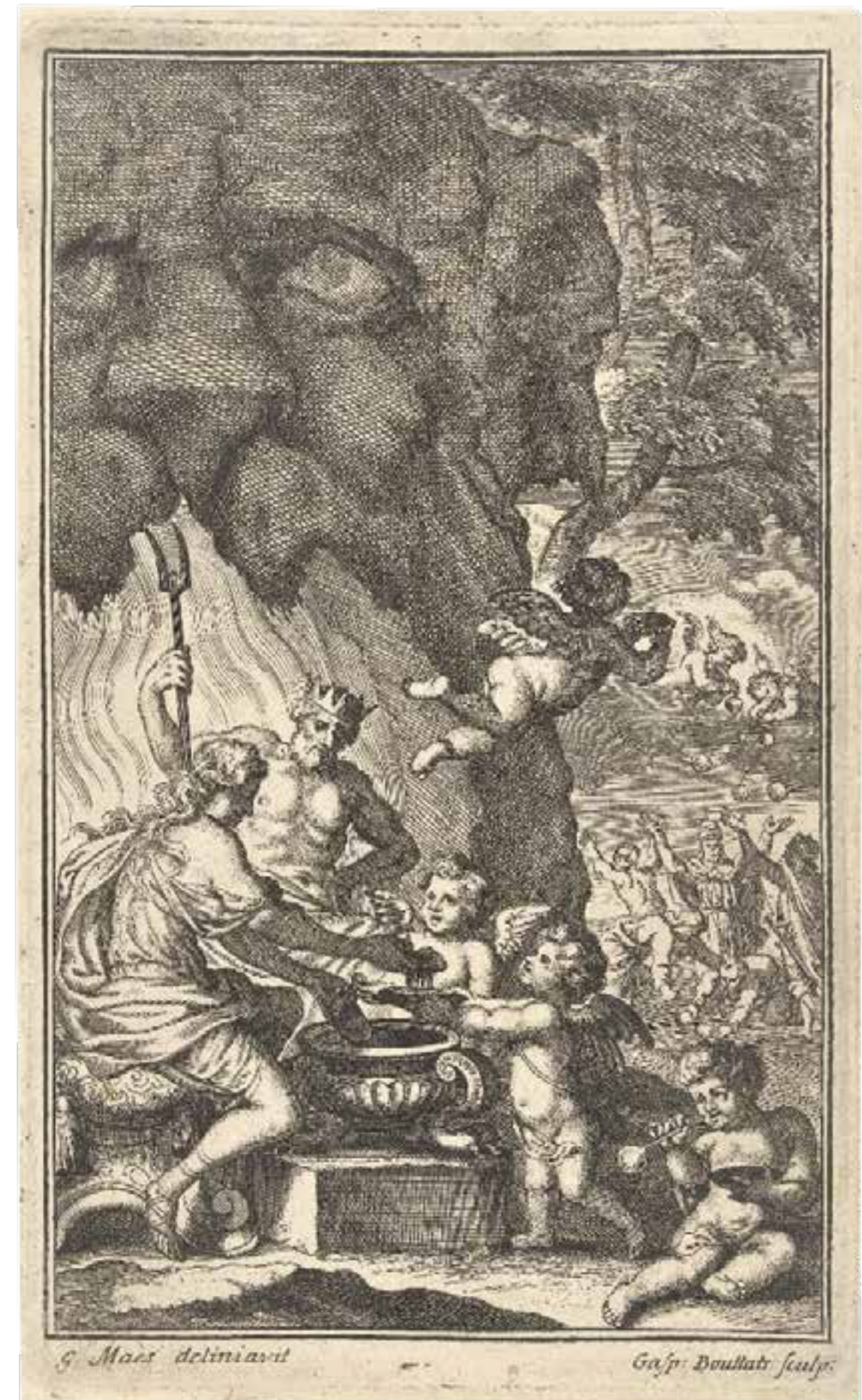
De Noord-Ierse auteur Michael Hughes schreef zijn recente roman *Country* over de Noord-Ierse *Troubles* van de jaren negentig. **Lara Dutry** bespreekt hoe die roman geënt is op het model van Homerus' *Ilias*.

Mieke de Vos onderzoekt een ongebruikelijke literaire exercitie van twee hellenistische dichters. Hun epigrammen zijn geschreven vanuit het perspectief van twee vrouwen die zelfmoord pleegden na een lastercampagne van een afgewezen man.

Behalve deze artikelen vindt u in dit nummer een verslag van de uitreiking van de Homerusprijs aan Wim Jurg voor zijn boek *Onder dezelfde sterren*, veel boekbesprekingen en de vaste rubrieken *Musea* en *Uitgelicht*. Tot slot biedt dit nummer een aanvulling op het overzicht 'Klassieke motieven in de moderne Nederlandstalige letterkunde', dat sinds de jaren zeventig in *Hermeneus* wordt gepubliceerd.

Afbeeldingen

1. *Allegorie op de vluchtigheid van het leven*, prent van Gaspar Bouttats, naar een tekening van Godfried Maes, 1650-1695, Antwerpen. Rijksmuseum, Amsterdam.

Zuipschuiten en drinkebroers Martialis over drankgebruik in de oudheid

Anke Van Haudenhuyse *Martialis* biedt ons met zijn epigrammen een schat aan informatie over het dagelijkse leven in het oude Rome. Dit artikel focust zich op een tiental epigrammen, waarin de dichter zich scherp en geestig uitlaat over mannen en vrouwen die geen maat kunnen houden in de drank.

Afbeeldingen

1 Marmeren beeld van dronken oude vrouw, 3de-1ste eeuw v.Chr. Musei Capitolini, Rome. Foto: Miguel Hermoso Cuesta.

In Rome vloeyde de wijn rijkelijk. Na water was wijn dé drank die door elke laag van de bevolking het vaakst geconsumeerd werd. Volgens Fik Meijer (2001: 20) dronk een Romeinse man gemiddeld zo'n 0,8 tot 1 liter wijn per dag. De sterkte hing af van de hoeveelheid water die men eraan toevoegde. De Romeinen dronken hun wijn, net zoals de Grieken trouwens, normaal gezien aangelengd. De verhouding was minimaal één deel wijn op vier delen water.¹ De motto's *Parce aquam!* ('Zuinig met het water!') en *Da merum!* ('Schenk onversneden wijn!') wijzen op een voorliefde van sommigen voor sterke wijn.² In Martialis' epigram 1,18 wordt een zekere Sextilianus echter bespot, omdat hij de gewoonte had industriële hoeveelheden onvermengde wijn naar binnen te gieten. De klemtoon die komt te liggen op het woord 'merum', geeft aan dat het drinken van pure wijn bij de Romeinen eerder de uitzondering dan de regel was. Het werd zelfs als onbeleefd en boertig ervaren.³ Zo vermeldt Suetonius over keizer Tiberius (*Tiberius* 42) dat hij als jonge officier in het leger de bijnaam Biberius Caldius Mero kreeg omwille van zijn drankgewoontes.⁴ De prijs van de wijn varieerde naargelang van de regio waaruit hij kwam, de kwaliteit en het succes van de oogst.⁵ Uit Pompeji is er een inscriptie overgeleverd die ons een indicatie geeft over de prijs van wijn in het jaar 79. In een van de vele *thermopolia*, snackbars waar men tegen een schappelijke prijs een kleine hap en een drankje kon bestellen, stonden de volgende prijzen vermeld (*CIL* 4,1679): voor de huiswijn betaalde je één

as, voor het dubbele bedrag kon je al een betere wijn drinken en voor een topwijn, in dit geval een Falerner, telde je vier asses neer. Ter vergelijking: voor een stuk brood betaalde je in Pompeji twee asses, hetzelfde bedrag als voor een bezoekje aan een prostituee.⁶ Wijn was voor iedereen betaalbaar. En je hoefde net zoals vandaag geen grootverdiener te zijn om met een goedkope huiswijn gul de keel te kunnen spoelen. Maar hoe stonden de Romeinen tegenover overmatig drankgebruik en dronkenschap? En werd er een onderscheid gemaakt tussen mannen die dronken en vrouwen die de beker aan de lippen zetten?

Sextiliane, bibis

De eerste man die door Martialis aangepakt wordt, is Sextilianus, een man uit de ridderstand (*equus*). In het eerste epigrammenboek heeft Martialis twee epigrammen aan hem gewijd en telkens is de setting het theater. De eerste veertien rijen in het theater waren voorbehouden aan leden van de ridderstand. De tribuun Lucius Roscius Otho had daarvoor in 67 v.Chr. een wet laten stemmen, de *lex Roscia theatralis*. De senatoren, die nog een trapje hoger stonden op de hiërarchische ladder, namen vanaf dan plaats in het *orchestra*, de halve cirkel vóór het podium.⁷ Bij het binnenkomen kreeg elke ridder tien *nomismata*, ook wel *tesserae vinariae* genoemd, jetons waarmee je recht had op wijn. En hoewel ridders met tien bekere wijn best wel royaal bedeed waren, kwam Sextilianus daar niet mee toe:

2

'Als een ridder rijkelijk van tien jetons wordt voorzien, waarom, Sextilianus, verbruik jij er dan in je eentje twee keer tien? De dienaars hebben warm water te kort om naar je toe te brengen. Een geluk, Sextilianus, dat jij wijn drinkt zonder hem aan te lengen!'⁸ (1,11)

In het volgende epigram overschrijdt Sextilianus werkelijk alle grenzen van schaamte: hij schooit niet alleen bij de mensen naast hem om jetons, maar ook bij toeschouwers die een eind verderop zitten.

'In je eentje, Sextilianus, drink je zoveel als vijf rijen in het theater. Je zou zelfs dronken kunnen zijn van eenzelfde hoeveelheid water. Je luist links en rechts de jetons af van je burens. Zelfs naar mensen die verder zitten ben je wanhopig aan het gluren. En het is geen flutwijn die jij aan je lippen zet: geen druiven in Paelignische pers geplet of gerijpt in de Toscaanse zon. Nee, jij wil waar voor je jeton. Wijn uit het jaar toen Opimius consul was of wijn afkomstig uit de Massicusberg belandt in je glas. Van de herbergier moet je voortaan die Spaanse bocht maar krijgen, als je, Sextilianus, de bekers eindeloos aan elkaar wil rijgen.'⁹ (1,26)

Literatuur

Kari Geačovschi, 'Cato the Elder in Aulus Gellius', *Illinois Classical Studies* 33-34 (2008-2009) 25-39.

John F. Donahue, *Food and Drink in Antiquity. Readings from the Graeco-Roman World. A Sourcebook* (Londen 2015).

David Garvelink, *Vinum vita est* (Amsterdam 2012).

Bert Gevaert, *Parcere personis, dicere de vitiis? Deformitas in de epigrammen van Marcus Valerius Martialis* (niet gepubliceerde doctoraatsverhandeling) (Brussel 2013).

Lex Hermans, *Bewust van andere lusten. Homoseksualiteit in het Romeinse keizerrijk* (Amsterdam 1995).

Tamara Jones, *Seating and Spectacle in the Greco-Roman World* (Hamilton 2008).

Els Lems & Lucette Faber-Oostenbroek, *Wijn! Wijn!! Wijn!!! Een wereld van wijn in de Grieks-Romeinse Oudheid* (Utrecht 1995).

Damien Martin, *When To Say When: Wine and Drunkenness in Roman Society* (Missouri 2010).

Fik Meijer, 'Dronkenschap: een gevoelig onderwerp', in: Fik Meijer, *Oud nieuws. Alledaagse verhalen over de klassieke Oudheid* (Amsterdam 2001) 19-25.

Shaun Anthony Mudd, *Constructive Drinking in the Roman Empire: the First to Third Centuries AD* (Exeter 2015).

J.P. Sullivan, *Martial. The Unexpected Classic* (Cambridge 1991).

Lindsay & Patricia Watson, *Martial. Selected Epigrams* (Cambridge 2003).

Afbeeldingen

2 Mozaïek met Dionysos, Ariadne en Ikarios, die van Dionysos had geleerd hoe je wijn moet maken. Rechts twee dronken herders die zich te goed hebben gedaan aan Ikarios' wijn, atrium in het Huis van Dionysos, 3de eeuw n.Chr., Paphos, Cyprus. 3 *Thermopolium* (taveerne) van Lucius Vetutius Placidus, Iste eeuw n.Chr., Pompeji. Foto: Daniele Florio.

De topwijnen kwamen voornamelijk uit Campanië, de streek rond Napels. Befaamde wijnen waren Falerner, Caecuber en Massicum.⁹ Opimius, die in vers 7 vermeld wordt, was een Romeinse gens-naam. Tijdens het consulaat van Lucius Opimius in 121 v.Chr. waren de weersomstandigheden zó goed dat in dat jaar de beste Falernische wijn ooit geproduceerd werd. De wijnen, amper die naam waardig en volgens Martialis veel beter geschikt voor Sextilianus' *binge drinking*, werden geproduceerd in de streek van de *Paeligni*, een volksstam in Midden-Italië, en in de landstreek Etrurië, ten noorden van Campanië. De 'Spaanse bocht' verwijst naar een wijn uit de streek van Laetania in het noordoosten van Spanje en die stond bekend om zijn erbarmelijke kwaliteit.

Invloed van de *Mos maiorum*

Het voorbeeld van Sextilianus toont aan dat alcoholgebruik bij mannen niet zonder meer getolereerd werd. Overmatig drankgebruik dat onttaarde in dronkenschap kon voor de Romeinse elite niet door de beugel.¹⁰ En Sextilianus, die toch een ridder was, diende zich van het gewone volk te onderscheiden. Hij moest zich houden aan enkele belangrijke waarden uit de *Mos maiorum*, het morele keurslijf waarbij de concrete handelingen van de *maiores* (voorvaderen) als richtsnoer voor het eigen doen en laten golden. Want een dronken man die zó diep in het glas gekeken had dat hij van zijn

verstand beroofd leek, trad niet alleen de *continentia* (zelfbeheersing, matiging) met de voeten, maar ook de *dignitas* (waardigheid en eerzaamheid in andermans ogen) en de *gravitas* (sérieux, ernst).¹¹

Gaurus en zijn historische voorbeelden

In het volgende epigram wordt een zekere Gaurus gevisieerd, die net als enkele illustere voorbeelden uit het verleden wel weg wist met de drank:

'Je houdt ervan om de nacht in liters wijn te smoren. Geeft niks, Gaurus, ook Cato heeft bij 't nodige drankgebruik gezworen. Je schrijft het ene na het andere inspiratieloze gedicht. Geeft niks, Gaurus. Ook Cicero werd daarvan beticht. Net zoals Antonius moet je regelmatig braken. En zoals Apicius kan je luxe best wel smaken. Maar het feit dat je mannen een pijpbeurt geeft, welke historische regel heb je daarvoor nageleefd?' (2,89)

In het epigram passeren enkele notoire drankorgels uit de oudheid de revue. Zowel Cato de Oude (234-149 v.Chr.) als diens kleinzoon, Cato de Jongere (95-46 v.Chr.) waren zware drinkers, maar waarschijnlijk heeft Martialis de laatstgenoemde voor ogen, die hij trouwens regelmatig vermeldt.¹² Ook Marcus Antonius (83-30 v.Chr.) was een beruchte zuipschuit. Cicero beschrijft in zijn *Philippicae* 2,63 hoe Marcus Antonius het op een bruiloft zodanig bont had gemaakt dat hij de volgende dag – want zolang ging het feesten blijkbaar door – en plein public alles uitkotste (*in populi Romani conspectu*).

3

4

Een schandelijke zaak, besluit Cicero, niet enkel voor de ogen, maar ook voor de oren (*O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu!*). Maar in dit epigram is Gaurus niet zozeer het mikpunt van spot omwille van zijn alcoholgebruik, als wel om zijn verfoeilijke seksuele mores. Een échte man mag af en toe dronken zijn, is de boodschap, maar een andere man oraal bevredigen is *not done*. De eer van een vrijgeboren, Romeinse burger werd immers aan diggelen geslagen, wanneer hij op seksueel vlak niet viriel genoeg was. Hij mocht op geen enkele manier een passieve, onderdanige rol spelen. Een échte man liet zich niet penetreren, maar penetreerde zélf.¹³ Het uitvoeren van een *fellatio* was al helemaal uit den boze: dat was zelfs voor vrijgeboren vrouwen degoutant en schandalig.¹⁴

Nefast voor de gezondheid

Een zekere Philostratus is zich in het volgende epigram van geen kwaad bewust na een dronken avond, totdat de steile weg huiswaarts hem bijna noodlottig wordt:

‘Aan de bronnen van Sinuessa¹⁵ was Philostratus op een diner te gast.
Met het vallen van de nacht was hij eindelijk opgekrast. Maar de tocht naar zijn huurwoning werd hem haast fataal,
toen hij net zoals Elpenor in Homeros’ verhaal een snellere weg naar beneden vond dan de steile trap die vóór hem stond.
Hij had, nimfen, geen doodsangsten hoeven uit te staan,
had hij zich enkel aan jullie water te goed gedaan.’
(11,82)

Afbeeldingen

4 Fresco met Romeinse banketscène, 1ste eeuw n.Chr., Casa dei Casti Amanti, Pompeji.
5 Bronzen beeld van dronken sater uit de Villa dei Papiri, Herculaneum, 1ste eeuw v.Chr.-1ste eeuw n.Chr. Museo Archeologico Nazionale, Napels.

Noten

- 1 Lems & Faber-Oostenbroek (1995) 32.
- 2 Mudd (2015) 265.
- 3 Martin (2010) 13.
- 4 Zijn officiële naam was Tiberius Claudius Nero.
- 5 Donahue (2015) 79-80.
- 6 Donahue (2015) 80.
- 7 Jones (2008) 15.
- 8 De vertalingen zijn steeds van eigen hand, tenzij anders vermeld.
- 9 Lems & Faber-Oostenbroek (1995) 47.
- 10 Meijer (2001) 22.
- 11 Garvelink (2012) 30-4.
- 12 Lindsay & Patricia Watson (2003) 240.
- 13 Hermans (1995) 39.
- 14 Zie: Sullivan (1991) 189, 203, 205-6.
- 15 Sinuessa was een grensstad van Latium. De *ager Falernus* en de *mons Massicus*, befaamd om hun wijnen, lagen in de buurt.
- 16 Over het al dan niet consumeren van wijn in medische geschriften zie: Gevaert (2013) 230.
- 17 Zie epigrammen 9,29; 9,62; 10,22.
- 18 Zie: Ceacovschi (2008-2009).

Elpenor, een van Odysseus’ metgezellen, had dronken de koelte van Circe’s dak opgezocht. Toen zijn vrienden in beweging kwamen en hij het kabaal hoorde, schoot hij overeind en vergat de ladder naar beneden te nemen. Hij viel pardoos naar beneden en was op slag dood. Een echt positieve schets krijgen we overigens niet van hem in Homeros, *Odyssee* 10,553: er zat meer dan één vijs los in z’n hoofd (οὔτε φρεσὶν ἦσιν ἀρηρώς). Je leven kon aan een zijden draadje hangen door een dronken moment van onoplettendheid, maar de Romeinen waren er zich ook terdege van bewust dat regelmatig grote hoeveelheden alcohol naar binnen gieten de gezondheid ondermijnende. In het volgende epigram gaat een domme Frygiër, die verder anoniem blijft, tegen doktersadvies¹⁶ in gewoon vrolijk door met drinken. Hij verliest er uiteindelijk zijn zicht door:

‘Een Frygiër, Aulus, had door de drank al één oog verloren en het andere was constant verzworen.
Dokter Heras zei: “Laat de wijn toch staan!
Anders zal het licht je in beide ogen vergaan.”
De Frygiër zei lachend tot zijn oog: “Vaarwel.”
en vroeg toen razendsnel om enkele liters aangelengde wijn.
‘t Genot kreeg hij, zijn oog ‘t venijn.’
(6,78)

De Frygiër is trouwens niet de enige die door overdreven alcoholconsumptie blind werd. Ook Philaenis, een vrouw die in tal van epigrammen bij Martialis als een oud en verlept wijf terugkeert,¹⁷ wordt regelmatig aangeduid met het woord ‘lusca’, de eenogige (2,33; 4,65; 12,22). Ook zij kon geen maat houden in de drank: (7,67: 9-10) ‘ze dineerde niet of ging niet aan tafel aanliggen, alvorens ze er zeven *deunces* onversneden wijn had uitgekotst’. Eén *deunx* kwam overeen met elf *cyathi*, een maatbeker van ongeveer vijf centiliter. Philaenis drinkt dus niet alleen ontzettend veel (ze vraagt zeven bekertjes van een halve liter), maar ze drinkt de wijn ook puur! De Frygiër liet de wijn tenminste nog aanlengen (6,78: 6, *misceri*). Maar ook impotentie was een gekend neveneffect van te veel alcohol. Zo besluit Rufus in het volgende epigram

het diner nuchter uit te zitten tot groot vermaak van Martialis. Rufus’ liefje had hem immers gestoei tussen de lakens beloofd:

‘Rufus, wat is dat slappe spul in je beker?
Het lijkt op wijn, maar dan bleker.
Enkel onder druk van een kameraad neem je een slokje van de fles die voor je staat.
Nochtans een excellente, Falernische wijn.
Wat kan daar toch de reden van zijn?
Heeft je liefje, Naevia, jou een hitsige nacht beloofd?
En nu zit dat natuurlijk in je hoofd:
jij wil de hele nacht kunnen presteren en daarvoor moet je de alcohol bezweren.
Toch hangt je gezicht tot op de grond.
Ach, Naevia’s leugenachtige mond!
Er is maar één remedie voor je pijn:
litérs onversneden wijn.
Waarom zou je nu nog weigeren?
In bed hoeft je je toch niet meer af te peigeren.’
(1,106)

Vrouwen en drank

Maar hoe zat het met de Romeinse dames en drank? Dat vrouwen net zo goed als mannen van een goed glas wijn konden genieten, lijkt de evidentie zelve. Maar een vrouw leek wel een grotere voorzichtigheid aan de dag te moeten leggen. Zo beweert Aulus Gellius, een schrijver uit de 2de eeuw, in zijn *Noctes Atticae* 10,23 bij monde van Cato de Oudere dat vrouwen die gedronken hebben vroeger even zwaar mochten gestraft worden als bij overspel: ze moesten het met hun leven bekopen. Of de uitspraak van Cato werkelijk klopt en getrouw het verleden weerspiegelt, is moeilijk te achterhalen. Aulus Gellius citeert Cato wel vaker om, zich beroepend op diens gezag, vooral zijn eigen opvattingen en die van de sociale klasse waartoe hij behoort te staven.¹⁸ Toch vinden we bij Valerius Maximus (1ste eeuw) in zijn *Facta et dicta memorabilia* een concreet voorbeeld terug van een man die zijn vrouw dood sloeg met een knuppel, omdat ze wijn gedronken had (6,3,9: *qui uxorem, quod vinum bibisset, fusti percussam interemit*). Iedereen was trouwens ook de mening toegedaan, schrijft Valerius Maximus, dat de man zeer juist (*optimo exemplo*) gehandeld had. Een vrouw die mateloos is in de drank trekt immers de deur van de deugd achter zich dicht en opent

Een échte
man mag af en
toe dronken zijn

die van de zonde. En ook Seneca (1ste eeuw) windt zich voor een stoïcijn in zijn *Epistulae morales* 95 behoorlijk op, wanneer hij het losbandige gedrag van de vrouwen uit zijn tijd ter sprake brengt:

‘De belangrijkste arts en grondlegger van de geneeskunde [namelijk Hippocrates] heeft gezegd dat vrouwen hun haar niet verliezen en dat zij nooit klachten aan de voeten krijgen. Nu is het echter zo dat vrouwen wél kaal worden en problemen aan hun voeten ondervinden. Het is niet de áárd van de vrouw die veranderd is, maar de lééfwijs van de vrouw. In hun bandeloosheid steken de vrouwen immers de man naar de kroon en hebben zij dus, net zoals de man, last van dezelfde lichamelijke ongemakken. Zij blijven ook de hele nacht wakker, drinken alcohol en dagen de mannen uit tot sport- of drinkwedstrijden. Hun gestel wordt daarbij zodanig op de proef gesteld dat ze de volledige hoeveelheid wijn uitkotsen. Ze knagen aan ijs als remedie tegen brandend maagzuur.’

Met die afkeurende, mannelijke blik lijkt het haast logisch te zijn dat vrouwen die toch graag een glas drinken met allerlei trucs hun alcoholwalm trachten te maskeren. In de volgende twee epigrammen gaan een zekere Fescennia en Myrtale (beide dames maken maar één keer hun entree in de epigrammen) inventief te werk:

‘Om niet te veel, Fescennia, naar de wijn van gisteren te ruiken zit je ‘s morgens gretig Cosmus’ pillen te gebruiken. Dat kleverige spul tussen je tanden helpt niet veel, wanneer er een boer opstijgt uit de diepte van je keel. Door dat gif wordt je adem zodanig versterkt dat iedereen al lang je bedrog heeft opgemerkt. Stop dus met dat onnozele gedoe en geef je dronkenschap gewoon eerlijk toe.’ (1,87)

‘Myrtale is gewoon van veel te drinken en zit uren later nog naar wijn te stinken. In de hoop ons te misleiden en een andere geur te verspreiden propt ze laurierbladeren in haar glas. Water komt er niet aan te pas. Wanneer je, Paulus, haar ontmoet, haar rooie kop rijkelijk doorbloed, doe je haar een reuzegroot plezier door te zeggen: “Myrtale zit aan de laurier!” (5,4)

In beide epigrammen lezen we niet hoeveel wijn er precies gedronken wordt. Wél voegt Martialis in het epigram over Myrtale het adjectief ‘multo’ toe bij ‘vino’: zij drinkt veel wijn. Ze drinkt hem ook puur (‘merum’). En tot overmaat van ramp drinkt ze regelmatig (‘solet’). Dat kan verklaren waarom haar portret minder flatterend is dan dat van Fescennia. Myrtale heeft een rooie kop waarin de gezwollen aders duidelijk zichtbaar zijn. Behalve de oprispingen, die bij Fescennia gelukkig enkel uit haar mond ontsnappen, blijft haar een zichtbare aftakeling ten gevolge van overmatig drankgebruik bespaard.

Maar de ergernis van Martialis lijkt niet zozeer te draaien om het drankgebruik an sich, als wel om de hypocrisie die de twee vrouwen aan de dag leggen in hun poging te ontkennen dat ze gedronken hebben. In Martialis ontwaren we een minder strenge zedenmeester dan in Aulus Gellius of Seneca. Hij lijkt zich vooral te storen aan het gebrek aan oprechtheid. Maar het valt wel op dat er veel minder dronken vrouwen in de epigrammen figureren dan mannen en dat zij wél moeite doen om hun naar wijn meurende mond te neutraliseren. Maar ook mannen die overdrijven in hun alcoholconsumptie gaan bij Martialis niet vrijuit. Een goed glas wijn hoort bij het leven, maar de avond hoeft niet te eindigen in een kater: *sine arte mensa, / nox non ebria*, zoals Martialis het zelf onder woorden brengt in epigram 10,47. Geen dronken nachten, maar soberheid aan de dis!

Hermeneutische cirkels en horizonten

Hoe de bioarcheologie de klassieken verandert (deel 4)

Jona Lendering *Nieuwe bioarcheologische inzichten tonen aan dat de antieke wereld mobieler was dan oudheidkundigen tot nu toe dachten. Deze vijfdelige reeks legt uit hoe dat zit. Het nadenken over een cultuur zonder vaste woon- en verblijfplaatsen stelt oudheidkundigen in staat problemen te benoemen voordat die zich in de huidige tijd voordoen en zo hun wetenschap terug te plaatsen waar zij hoort: in het hart van het maatschappelijk debat.*

Afbeelding

1 Mozaïek met Vergilius die de *Aeneis* op een boekrol in zijn hand houdt, geflankeerd door twee muzen, Clio (geschiedenis) en Melpomene (tragedie), uit Sousse, Tunesië, 3de eeuw n.Chr. Bardomuseum, Tunis. Foto: Boyd Dwyer.

Hermeneutiek is de kunst om elkaar goed te begrijpen. Dat is per definitie een subjectieve activiteit en daarom is het des te belangrijker dat dit proces controleerbaar en wetenschappelijk is. Voor dit project heeft de Duitse geleerde Friedrich Schleiermacher (1768-1834) de grondslagen gelegd, terwijl de uitwerking door Johann Gustav Droysen (1808-1884) nog altijd handboekenstof is voor eerstejaarsstudenten geschiedenis.

Hét probleem is dat een culturele uiting, of het nu gaat om een tekst, gebruik of voorwerp, haar betekenis ontleent aan een omgeving waarin de uiting wordt gedaan. Neem deze beroemde passage uit het Marcusevangelie:

‘Een van de schriftgeleerden ... vroeg: “Wat is van alle geboden het belangrijkste gebod?” Jezus antwoordde: “Het voornaamste is: ‘Luister, Israël! De Heer, onze God, is de enige Heer; heb de Heer, uw God, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand en met heel uw kracht.’ Het op een na belangrijkste is dit: ‘Heb uw naaste lief als uzelf.’ Er zijn geen geboden belangrijker dan deze.” (Marcus 12:28-31; Nieuwe Bijbelvertaling)

Dit beschouwen wij als een braaf antwoord. Ten onrechte.

Het gesprek vindt namelijk plaats op het Tempelplein, waar priesters het in de Wet voorgeschreven dagelijkse offer brachten dat de Verbondsrelatie garandeerde. In feite zegt Jezus dus dat die offers voor de voortzetting van het Verbond niet zo belangrijk zijn, een uitspraak die de priesters niet bepaald op prijs zullen hebben gesteld. Wat op het eerste gezicht een braaf antwoord lijkt, blijkt in feite een weergaloze provocatie.

Om een oude cultuuruiting, in dit geval een uitspraak, te begrijpen, moet een oudheidkundige de context dus kunnen duiden. Het probleem is dat we die context moeten reconstrueren aan de hand van hetzelfde bewijsmateriaal dat we proberen te interpreteren.

De hermeneutische horizon

Schleiermacher, Droysen en hun navolgers hebben verschillende methoden bedacht om dit probleem op te lossen. Ze kennen allemaal hetzelfde vraagstuk: waar ligt de grens van de informatie die je gebruikt bij de reconstructie van de context? Het ligt voor de hand de aanvullende informatie van zo dichtbij mogelijk te halen. Als we een raar woord tegenkomen in een tekst, kijken we eerst of het woord in diezelfde tekst voorkomt en als het zo niet lukt kijken we of dezelfde auteur het in een ander geschrift gebruikt. We willen Homeros het liefst uit Homeros verklaren.

Als dat niet gaat, kijken we in teksten in dezelfde taal uit dezelfde periode. Lukt ook dat niet, dan kan degene die zich bezighoudt met een klassieke Latijnse tekst te rade gaan bij Latijnse teksten uit een latere periode en

bij Griekse teksten. Je kunt het je voorstellen als een reeks cirkels van informatie met afnemende waarde. Daarbuiten zal de filoloog niet snel kijken; niet alleen beheersen de meeste classici geen Aramees of Akkadisch, maar zolang gold dat mensen en ideeën weinig mobiel waren, leek de waarde van wat buiten de klassieke talen te vinden zou zijn, gering. Er was dus een buitengrens, de 'hermeneutische horizon', ingegeven door wat praktisch mogelijk was en gerechtvaardigd vanuit een antropologische aanname die inmiddels onjuist lijkt. Hetzelfde geldt voor de archeologie: het team dat het badhuis van Heerlen onderzocht, vergeleek de vondsten eerst met badhuizen benoorden de Alpen en daarna met andere Romeinse badhuizen, keek ook naar hellenistische badhuizen, maar liet Mesopotamië en Iran buiten beschouwing. Terwijl daar wellicht zinvolle informatie te vinden zou zijn geweest.

Zoals gezegd lijkt de antropologische rechtvaardiging van de hermeneutische horizon weggevallen. Als mensen vroeger mobieler waren dan we dachten, waren hun ideeën ook mobieler. Moesten – en mochten! – we tot nu toe negeren wat voorbij de hermeneutische horizon lag, nu is dat niet langer zo. We moeten er bijvoorbeeld bij de bestudering van Griekse en Latijnse teksten rekening mee houden dat Aramese en Akkadische teksten belangrijke informatie kunnen bevatten. Kortom: de bioarcheologie heeft de antropologische aannames van de oudheidkunde, dat de mensen niet zo heel mobiel waren, ondergraven en oudheidkundigen zullen hun netten wijder moeten werpen. Hoe wijd, dat is nu de grote vraag en daaraan zal de laatste aflevering van deze reeks zijn gewijd. Voor het moment vier voorbeelden.

Vier voorbeelden

Voorbeeld één: de Olympische Spelen zijn ontstaan in de eerste helft van de 8ste eeuw, op een moment dat de handelscontacten tussen Griekenland en de Levant herleefden. Er is een klein dozijn overeenkomsten tussen het Griekse festival en de lijkspele van Enkidu, de overleden vriend van Gilgameš. Het is zeker denkbaar dat verhalen uit het *Epos van Gilgameš* via de mondelinge overlevering bekend zijn geweest in Griekenland en dat de organisatoren van de eerste Olympische Spelen een algemener patroon hebben gevolgd. Deze theorie is voorgesteld door David Chibo en verdient overweging,

maar hoe bewijs je zo iets?

Voorbeeld twee: in 2015 publiceerde de Amerikaanse filoloog Christopher Beckwith *Greek Buddha*, waarin hij opperde dat Pyrrho van Elis, de stichter van de skeptische school van de filosofie, door het boeddhisme was beïnvloed. Er zijn inderdaad overeenkomsten tussen de twee levensbeschouwelijke stelsels, maar de auteur van dit artikel had de indruk dat Beckwith steeds opnieuw nét iets meer claimde dan hij werkelijk onderbouwde. Die indruk is echter precies dat: een indruk. Hoe bewijs je dat een verband er *niet* is?

Voorbeeld drie: wie in 2020 de expositie van Egyptisch textiel in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden bezocht, zag daar weefsels uit de Romeinse tijd met motieven die uitgesproken Keltisch aandedden. Dit is mogelijk; de Keltische motieven waren nog lang in gebruik en het is denkbaar dat Gallische wevers in Egypte zijn beland. Maar opnieuw: hoe bewijs je dit? Laatst voorbeeld: de Romeinse dichter Vergilius laat de personages van zijn Vierde Eclogie de geboorte voorspellen van een bijzonder kind. De woordkeuze, met vee dat geen angst zal hoeven hebben voor leeuwen, lijkt zó sterk op die van de joodse profeet Jesaja, dat verschillende oudheidkundigen hebben geopperd dat Vergilius vertrouwd was met een recent ontstaan joods genre: het messianisme. Op dit idee is ook kritiek geuit, want hoe zouden joodse literaire innovaties nu bekend kunnen zijn in Rome? Daar waren ook weer antwoorden op – Vergilius kende mensen die met het jodendom vertrouwd waren – maar misschien is dit de verkeerde aanpak van het probleem: als ideeën mobieler waren dan we dachten, hoeven we cultuurcontacten niet te bewijzen maar mogen we ze aannemen.

Het moge duidelijk zijn dat deze omslag het risico met zich meebrengt dat *anything goes*. De DNA-revolutie ondergraaft de antropologische aannames van het oudheidkundig onderzoek en dat betekent, heel simpel, dat oudheidkundigen nu aan de bak moeten om nieuwe zoekstrategieën te bedenken om zin en onzin te scheiden.

UITGE LICHT

31 x 20 x 22,5 cm

marmer

3de eeuw n.Chr.

Marmeren kop
Museum Paul Tétar van Elven,
Delft. Inv. 0482.

Wat doet Severus Alexander in Delft?

Sam Heijnen en Eric M. Moormann

In 2019 werd in een museum in Delft een marmeren kop opgemerkt. Onderzoek wijst uit dat het gaat om de Romeinse keizer Severus Alexander.

Literatuur

S. Heijnen & E. Moormann, 'A portrait head of Severus Alexander in Delft', *Archäologischer Anzeiger* 2020,1 (2020) 163-170.

Romeinse keizerportretten vormen sinds jaar en dag geliefde verzamelobjecten, tegenwoordig natuurlijk vooral in musea, vroeger ook veelal privaat. Er zijn duizenden koppen bewaard gebleven en van vrijwel iedere keizer is de iconografie bekend. Toch duiken er nog steeds onbekende stukken op die nieuw licht kunnen werpen op de vereeuwiging van de heersers van het Romeinse Rijk. Zo'n ontdekking is in 2019 gedaan door dr. Dé Steures in het Museum Tétar van Elven in Delft. In het kunstenaarshuis van deze 19de-eeuwse schilder verwachten we niet direct oudheden, en dat is voor de gemiddelde bezoeker ook zo. Steures' scherpe oog viel op een marmeren kop, die wij vervolgens mochten onderzoeken.

Het gaat om een levensgroot portret van een jonge Romeinse keizer. De stijl van het portret duidt op een datering in de 3de eeuw n.Chr. Keizers die in aanmerking komen zijn Heliogabalus, Severus Alexander, Gordianus III en Philippus II. Om erachter te komen met welke keizer we te maken hebben, moeten we

kijken naar de haarlokken. Deze dienen voor de moderne onderzoeker als een soort streepjescode. Op basis van een prototype werden keizerportretten massaal gereproduceerd in het Romeinse Rijk. Dit is de reden dat de haarlokken en gelaatstreken van portretten van een bepaalde keizer vaak met elkaar overeen komen. In het geval van het portret in Delft zijn de kort geknipte haarlokken op het voorhoofd naar rechts gemodelleerd. Dit is typisch voor de portretten van Severus Alexander. De dunne vlassnor is tevens een karakteristiek kenmerk van de portretten van deze keizer. Severus Alexander was keizer van het Romeinse Rijk van 221 tot 235 n.Chr. Hij was van Syrische komaf net als zijn voorganger, de beroemde of zelfs beruchte keizer Heliogabalus. Severus Alexander's portret staat aan het begin van de door de zogenaamde soldatenkeizers gepraktiseerde haarmode van kortgeknipte kapsels.

Deze keizer is nooit in de Lage Landen geweest, waar overigens zeer weinig keizerportretten in opgravin-

gen aan het licht zijn gekomen, en dus mogen we er van uitgaan dat de kop niet uit een Nederlandse archeologische context stamt. Waarschijnlijk heeft Tétar van Elven het stuk gekocht tijdens een grand tour die hij rond 1880 in het Middellandse Zeegebied maakte.

Bij het schrijven van dit stuk is bekend geworden dat het portret in langdurige bruikleen wordt overgedragen aan het Rijksmuseum van Oudheden. Hier krijgt het een plaats in de Romeinse portretgalerij.

Haarlokken dienen voor de moderne onderzoeker als een soort streepjescode

